

Az elsőktől a legutolsóig*

A logionok szemantikájához és pragmatikájához

Békési Imrének és a 2006. év nyelvész jubilánsainak

1. Az emberiség kultúrkincsében közel másfél ezer éve szerepelnek azok az evangéliumi részletek, amelyek Jézus mondásaiként ismeretesek. Ilyen mondásokat elemzünk az alábbiakban, s görög szóval *logion*-nak nevezzük őket.

A logionokat mint szállóigéket szóban és írásban legtöbbször önmagukban, a szövegkörnyezetük nélkül idézzük. Az első lépésben ilyen önálló mondatváltozatokat vizsgálunk. A pontosság kedvéért idézzük a modern magyar katolikus fordítás mellett a Vulgata és a NESTLE–ALAND-féle kritikai kiadás (EBERHARD NESTLE – KURT ALAND, *Novum Testamentum Graece et Latine*. Stuttgart, 1986.) megfelelő helyeit is. (A felhasznált CD anyagában – Biblia 5.0. Arcanum Adatbázis Kft., Bp. 1997. – rendelkezésre áll a Károli-fordítás, de a felekezeti különbségek tüzetes elemzése érdemlegesen nem befolyásolta volna ennek a cikknek a megállapításait.) Ezt követően az idézeteket egyenként a megfelelő magyar szövegösszefüggésükben elemezzük.

A vizsgálat számára választott logionokban az öt változatból négy explicit kiazmus. Ebben a retorikai-stilisztikai alakzatban a szótövek és/vagy végződés sorrendi cserével ismétlődnek, az elnevezés a görög *khi* (χ) kereszteződő vonalaira utal. Képlettel (HEINRICH LAUSBERG, *Handbuch der Literarischen Rhetorik*. München, 1960. 1: 800–3. §):

$$a^x \quad b^y \quad - \quad b^x \quad a^y \quad \text{vagy} \quad a^x \quad b^y \quad - \quad a^y \quad b^x$$

Az első változatban a szótövek sorrendje (**a** és **b**) cserélődik, s a toldalékmorfémák párhuzamosak ($x\ y - x\ y$), ez tehát tőkereszteződés. A második sémában a szótövek párhuzamosak, a toldalékmorfémák sorrendi cseréje valósul meg ($x\ y - y\ x$), ez tehát toldalékkereszteződés. (A toldalékoló nyelvekben ez alaki és szintaktikai megfordítás. Az előljárókkal rendelkező nyelvekben inkább prepozíciócsere járul a tőkereszteződéshez, s a görög–latin eredetű *chiasme* elnevezéshez gyakran kapcsolódik a *juxtaposition* 'keresztpozíció' terminus. A latin és a görög szerkezetekben – mint a példákban látható – világosan felismerhető ugyanez a kereszteződés. Az antik elméletekben ezt *antimetabolé*-nak nevezték.) A szóalakok kereszteződése a mondatbeli viszonyok felcserélődését eredményezi. Ez a nyelvi megfogalmazás szóban és írásban népszerű az esszéisztikus és érvelő szövegfajtákban, az újságnyelv is kedveli. A jelenségnek az az oka, hogy a fogalmazó közvetlenül ragadja meg a befogadó figyelmét a párhuzammal kombinált sorrendi cserével. Ezzel a szerkezet kétfélesége, a váltogatás és a megfordítás együtt hat. Mindehhez kapcsolódik a két-két lexikai elem színének és visszájának egymásutánja, ezek együttese.

A kiazmus, valaminek és a fordítottjának, a színének és a visszájának együttese szemantikai szempontból azzal a következménnyel jár, hogy elemenként az ismétlődés révén valami azonos is önmagával, meg nem is. S ez nemcsak egy-egy elemre igaz, hanem a kiazmus egyik oldalára, meg másik oldalára is. Tehát a mindenkori **a** és **b** megismétlődik **a** és **b**-ként – pontosabban a tőkereszteződésben **b** és **a**-ként –, de viszonyuk

* Vö.: Szemiotikai Szövegten 16. 2004: 29–43; Spachtheorie und germanische Linguistik 15. 2005: 117–52.

megváltozik, azaz a megváltozott viszonyban maguk az elemek is mások és mások lesznek. (Azt is vegyük számításba, hogy a mindenkori kiazmusban **a** ismétlődése megjelenhet **a** szinonimájaként, antonimájaként; az egyszavas **a** helyett többszavas kifejezés állhat; stb.) A szemantikai elemzés szerint rendkívül hatásosak azok a kiasztikus szerkezetek, amelyeknek az elemei ellentétesek egymással. Az itt vizsgálandó logionok ilyenek: bennük az *elsők* és az *utolsók* alkotják a kiazmust.

2. Az 'elsők' és 'utolsók' logionjaiban a lexikai tartalom első látásra azonos, a megformálás azonban sorrendileg kétféle. A négy előfordulásból kettő (Mt. 19,30 és Mk. 10,31) az „elsők”-kel kezd, kettő (Mt. 20,16 és Lk. 13,30) az „utolsók”-kal. Ezért tüzetesen szemügyre vesszük mind a négy idézetet; az evangéliumok szokásos sorrendjét követve.

- a) Mt. 19,30: *Sokan lesznek elsőkből utolsók és utolsókból elsők.*
 Vulgata: *multi autem erunt primi novissimi et novissimi primi*
 NESTLE–ALAND: *Πολλοι δε εσονται πρωτοι εσχατοι και εσχατοι πρωτοι*

- b) Mt. 20,16: *Így lesznek az utolsók elsők, az elsők meg utolsók.*
 Vulgata: *sic erunt novissimi primi et primi novissimi*
 NESTLE–ALAND: *Ουτω εσονται οι εσχατοι πρωτοι και οι πρωτοι εσχατοι*

- c) Mk 10,31: *Sokan lesznek elsőkből utolsók és utolsókból elsők.*
 Vulgata: *multi autem erunt primi novissimi et novissimi primi*
 NESTLE–ALAND: *Πολλοι δε εσονται πρωτοι εσχατοι και εσχατοι πρωτοι*

- d) Lk. 13,30: *És íme, vannak utolsók, akik elsők lesznek, és vannak elsők, akik utolsók lesznek.*
 Vulgata: *et ecce sunt novissimi qui erunt primi et sunt primi qui erunt novissimi*
 NESTLE–ALAND: *Ουτω εσονται οι εσχατοι πρωτοι και οι πρωτοι εσχατοι*

A) A négy előfordulás kétféle sorrendjében szemben áll egymással az *utolsók* és *elsők* (a *novissimi* és *primi*, illetve *εσχατοι* – *πρωτοι*). Ez a lexikai szemantikai szembeállítás párosul a *van* és a *lesz* időellentétével. Az időbeli szembeállítás mellett figyelmet érdemel az, hogy ugyanazokra is, másra és másra is érvényes lehet az alakzat egyik meg a másik oldala. Azaz az egyik embercsoportra érvényes, hogy – pl. a d) változatban – „utolsók”, de „elsők lesznek”; s a másik embercsoportra – ugyanebben a variánsban – pedig az, hogy „elsők”, de „utolsók lesznek”. A kontextus tanulmányozása nélkül így a kiazmus két oldala kétféle emberhez szól, közelebből meg nem nevezve, milyen tekintetben 'elsők' az *elsők* és 'utolsók' az *utolsók*.

A Vulgata és a NESTLE–ALAND-féle kiadás, a magyar nyelvű fordítással megegyezően, a b) és a d) változatban deiktikus elemeket tartalmaz: lat. *sic*, *ecce* – gör. *Ουτω*. A háromféle nyelvi megfogalmazásban közös, hogy a Lk 13,30 alakzata széttagoeltságában eltér az a), b) és c) változat tömörségétől.

B) A központi szemantikai ellentét az „elsők” és „utolsók” között feszül. Ennek a szembeállásnak, illetve szembeállításnak az a) változatáról (Mt. 19,30) a kognitív megközelítést TOLCSVAI NAGY GÁBOR így fogalmazta meg: „E nyelvi kifejezésben, mint sok más társában, az *utolsó* és az *első* mint teljes ellentét jelenik meg, olyan két entitásként, amelyek egy hagyományos szemantikában önállóan értelmezhetők, magukban állnak konceptuálisan. Ám a kognitív pszichológiai és szemantikai vizsgálatok azt valószínűsíti-

tik, hogy a két fogalom nem önmagában dolgozható fel, hanem valamilyen háttér előtt, viszonyban. Az ELSŐ akkor érthető meg, ha tudjuk, hogy van MÁSODIK, HARMA-DIK, és a sor végén az UTOLSÓ, és fordítva is. A mindennapi beszédben e figura-alap viszony magától érvényesül, vagy az ELSŐ, vagy az UTOLSÓ áll a figyelem előterében, az profilálódik a többi háttére előtt. Az idézett kiazmusban és társaiban azonban mindkettő előtérbe kerül, egymás után, azaz egy tükörszerkezetben az egymással való értelmezhetőségük válik a figyelem, a feldolgozás tárgyává. Az ellentét és az együtt értelmezhetőségük közösen érvényesül a feldolgozásban, és ez adja kiemelkedően erős hatását.” (TOLCSVAI NAGY GÁBOR, Opponensi vélemény Nagy L. János: A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében című akadémiai doktori értekezéséről. Kézirat 4.)

Mielőtt a TOLCSVAI NAGY GÁBOR véleményében joggal igényelt háttér előtt, azaz szövegösszefüggésükben elemeznénk az egyes variánsok aktuális értelmezését (1. alább a 3. fejezetet), annyi megállapítható, hogy az idézett négy változatban szemantikailag közös, hogy a mindenkori „első” és „utolsó” úgy is szembeállíthatók, mint egyenként a ’nem első’ és ’nem utolsó’ az ’első’-kel, illetve a ’nem első’ és ’nem utolsó’ az ’utolsó’-kal. Ennek az az oka, hogy ezekben a logionokban logikailag poláris ellentét érvényes az *első* és az *utolsó* között. A poláris ellentét azonban nem megfelelője a logikai ellentmondásnak: az ellentmondást az *első* – *nem első*, illetve az *utolsó* – *nem utolsó* képviselnék.

Az idézett variánsok olyan kétértékű viszonyban szerepeltetik az „első” és az „utolsó” fogalmát, hogy értelemszerűen az „utolsó” mindig egyértelműen kizárják az „első”-et. Eszerint akik „első”, csak változás révén lehetnek ugyanabban a kiazmus-oldalban „utolsó”, s ugyanígy az „utolsó” csak megváltozva, máshol (pl. a túlvilágon), más időviszonyok között válhatnak „első”-ké. Minthogy mindig emberekre, embercsoportokra érvényesek ezek a szavak, az adott emberek változnak meg az alakzatokban: *X-ek átalakulnak, lesznek Y-okká* és viszont. Azaz nem változatlanok és nem változtathatatlanok a szereplők. Ugyanakkor ez a mássá levés, ez az átváltozás valamilyen tekintetben az emberek átalakulását, átférmálódását jelenti. De nemcsak ezt, hanem azt is, hogy az átalakult, átváltozott emberek megítélése változik meg. Tehát azzal, hogy az „első” „utolsó” lesznek, a körülöttük élő közösségben, az ő megítélésükre hivatottak szemében a róluk alkotott ítélet az ellenkezőjére változik. Nincsenek átmenetek, azaz a sorban első, másodikok, harmadikok, végül utolsó. Akik „első”, azok nem „utolsó”, s akik „utolsó”, azok nem „első”. Ez a szemantikai binaritás, kétértékűség éppen a bibliai háttér előtt nyeri el igazi értékét, mint majd látni fogjuk. (A klasszikus szerkezeti elemzésekhez l. JAMES BARR, *The Semantics of Biblical Language*. Oxford, 1961. A szimmetrikus szerkezetek kérdéséhez l. BENCZE LÓRÁNT, *An analysis of 'Romans XIII. 8–10.'* *New Testament Studies* 20: 90–2.)

További figyelmet érdemes szentelnünk a kiazmusban szereplő viszonyoknak. Ezeknek a száma három: az első két elem viszonya; a megfordított sorrendben ismételt két elem viszonya; végül a két oldal közötti viszony, a kiazmus főviszonya. Az idézett logionokban egyszerűsödik az elvi lehetőségek száma: mindkét oldalon az *X-ek(ből) lesznek Y-ok* séma általánosítható, azaz a sorrendnek megfelelő kiinduló állapot és végállapot között a *lesznek* változás érvényes. (A d) változat értelemszerkezete is leírható ezzel a sémával.) Az értelmezésben ugyanakkor a sorrendi csere révén felcserélődik a kiinduló állapot (és minőség) a végállapottal (a végső minőséggel). A két oldal közötti összefüggés kötőszava a magyar *és*, a latin *et*, a görög *καί* – egyikük sem zárja ki az ellentétes tartalmak összekapcsolását. Valószínű, hogy a legtöbb olvasó inkább értelmez ellentétet, mint kapcsolatos viszonyt.

Az értelmezés befogadás-lélektani megközelítéséből érdemes arra utalni, hogy az egymással szembeállított „első” és „utolsó” kiasztikus szerkezete tömörségével is szolgálja dinamizmusát. Nem könnyíti meg ez az alakzat a befogadás mentális-pszichikai teendőit: a kiazmusban közvetlenül egymás mellé kerülnek az egymásnak ellentmondó, illetve az első előfordulásokban, majd a megfordításukban ellentmondó elemek, illetve szókapcsolatok. Az alakzat megértése során a befogadónak keresnie kell legalább egy olyan lehetséges világot, amelyben (a példánk szerint) polárisan ellentétes fogalmak egymás mellett létező tartalmakra vonatkoznak. S nem egyszerűen csak léteznek a fogalmak, hanem folyamatok pólusait alkotják. Ezeknek a folyamatoknak a révén az egyik fogalom a másikba alakul át, az emberek eredeti minőségükkel ellentétes minőségű embereké válnak. Ezt nem könnyű felfogni a tömören megfogalmazott alakzatban.

C) Alakzatunknak az ötödik előfordulása csupán az egyik oldalt fejt ki, de benne az eddigiektől eltérően a „legutolsó” fogalom is megjelenik. Ez nem csupán szóhasználati kérdés, s nem is csak az „utolsó” helyettesítése a „legutolsó”-val. (A *Si quis* kezdetű előrevetett feltételes és vonatkozó mellékmondatok és a régies magyar megfelelő *Ha ki* bevezette szerkezetek kérdéséhez I. SIMONYI ZSIGMOND, Magyar kötőszók III. Bp., 1883. 112; NAGY L. JÁNOS, Egy szintaktikai szerkezet történetéhez. A *ha ki* kezdetű mellékmondatok: Nyr. 1992: 448–54.)

- e) Mk. 9,35: *Ha valaki első akar lenni, legyen a legutolsó és mindenki szolgája.*
 Vulgata: *Si quis vult primus esse erit omnium novissimus et omnium minister*
 NESTLE–ALAND: *Ei ti θελει πρωτο ειναι εσται παντων εσχατο και παντων διακονος*

Ha teljes kiazmussá alakítjuk a szerkezetet az értelmezés számára, a következőt kapjuk: **Ha valaki (nem elsőből) első akar lenni, legyen (nem elsőből) a legutolsó... Ebből következik: *Ha nem elsőből a legutolsó lesz, a legutolsóból (majd) első lesz.* S ha egyesítjük az adott információkat, az alábbi sorozatot kapjuk: **Aki (nem elsőből) első akar lenni, legyen (nem elsőből) a legutolsó (s így majd legutolsóból első lesz).* A kiegészítés (*mindenki szolgája*) utal a rangra, tekintélyre vonatkozó közösségi értelemre. Eszerint a *mindenki szolgája* valamely emberi közösséget szolgáló tevékenységre és magatartásra érvényes.

Ebben a logionban nyilvánvaló, hogy a fentebb tárgyalt változatoktól eltérően új(abb) tartalmak jelentkeznek a legutolsó elemmel. A másik változás: bizonyos, hogy az idézet kezdetén szereplő „első akar lenni” implikálja, hogy „első” az lehet, aki az adott időpillanatban nem az. Tehát „első” csak abból lehet, aki ’nem első’. (Ebből nem következik, hogy a ’nem első’ egyben „utolsó” is.) Így állnak elő az előző bekezdésben feltételezett (csillaggal megjelölt), azaz ki nem fejtett információkkal kiegészített értelemszerkezetek. Az így értelmezett információegységben a kiegészített szerkezetek a szinonimák és antonimák hozzájárulásával többszörös kiazmust alkotnak.

- e₁) **a** (*nem első) **b** (első) akar lenni, **nem b** (*nem első) legyen **a_v** a legutolsó;
 e₂) **a** (*nem első) legyen **a_v** (a legutolsó), **a_v** (*a legutolsó) lesz **b** (*első).

Ez kettős, epiploké formájú alakzategyüttes (sémája: **a – b : b – c : c – d**; I. SZABÓ G. ZOLTÁN – SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, Kis magyar retorika. Bp., 1988. 135); benne mint értelemszerkezetben szembeütő, hogy az **a** (’nem első’) egyben **nem b** is (’nem első’). Így felfogva az e₁) párhuzam is, amelynek szerkezete: *nem első – első; nem első – legutolsó*. Sémába foglalva: **a** (= *nem b*) – **b** (= *nem a*); **nem b** (= *a*) – **a_v** (*a legutolsó a nem első változataként*). Ekkor az *első* és a *legutolsó* mint poláris ellentét (és mint explicit elemek)

szembenállásukban rokonok. Ezt követően az e_2 kiazmus szerkezete: *nem első* – *a legutolsó*; *a legutolsó* – *első*. Ekkor **a** (*nem első*) – **a_v** (*a legutolsó a nem elsők változataként*); **a_v** (*a legutolsó a nem elsők változataként*) – **nem a** (*első = nem nem első*). A négy elemből kettő a kifejtett *a legutolsó*; a szerkezet másik két eleme pedig egyrészt a tagadásos *nem első*, másrészt pedig az *első*, a *nem első*-nek tagadása, nyomatékos állítás a kétszeres tagadás révén.

A logion megfogalmazásában *a legutolsó* kifejtett értelmezése is helyet kapott: *mindenki szolgálja*. Nyilvánvaló, hogy ebben a kifejezésben szociális, közösségi tekintetben érvényes *a legutolsó*. Ez az egyetlen a fentebb tárgyalt logionok között, amely önmagában megjelöli a fogalmak tartalmának jelentésmezéjét. Ez a hozzátoldás ugyanazt az alázatra hívó, az alázatos magatartást értéknek nyilvánító tartalmat hangsúlyozza, amely más megfogalmazásban így olvasható: „Aki felmagasztalja magát, azt megalázzák, aki megalázza magát, azt felmagasztalják.” (Mt. 23,12: Szt. István Társulat, Bp., 1997.; Vulgata 23,13: *qui autem se exaltaverit humiliabitur et qui se humiliaverit exaltabitur*; NESTLE–ALAND: *οστι δε υψωσει εαυτον ταπεινωθησεται, και οστι ταπεινωσει εαυτον υψωθησεται*).

D) Az eddigiekből világossá vált, hogy a jézusi logionokat gyakran szállóigészerűen szokás idézni. Ebből a szempontból tehát van önállóbb, általánosabb értelmük. A környezetük nélkül, azaz önmagukban idézett evangéliumi mondások esetében a kijelentések tartalma nagymértékben általános, értelmüket a kiazmus teszi hatásosabbá. A kereszteződés szövegmondatai mint önmagukban álló, kontextus nélkül idézett mondatjelentések szembeállíthatók a szövegösszefüggésben értelmezett alakzatokkal. A fentebb idézett megfordítások mindegyike a dinamikus alakzat segítségével lelki készenlétre, tehát az elkenyelmesedés, az elbizakodottság káros voltára hív fel. Ugyanakkor a jézusi logionok aktuális, azaz kontextuális értelmezésében számos kiazmus elemeinek fogalmi tartalma nem ragadható meg a szöveggörnyezetükben érvényes információk nélkül. (Ebből a szempontból a fentebbi C) pont logionja kivétel volt.)

3. A fentebb bemutatott logionok (logionváltozatok) szövegben végzendő elemzése nélkülözhetetlenné teszi a modern teológiai kutatások szövegelemző tevékenységének eredményeit. Természetesen nem kívánunk állást foglalni az adott területek szakértőinek vitáiban, de – ugyancsak természetesen – számos megállapításukat figyelembe vesszük.

A logionok szövegbe ágyazását az evangéliumok mint írásművek szerzői végezték el. Ebben a szövegbe építésben a saját hagyományismeretük, tapasztalatuk, tapasztalatgyűjtésük anyagán kívül a kutatások tanúsága szerint két ősi forrásuk volt, a proto-Márk evangélium és a Q (Quelle 'Forrás') mondás- és történetgyűjtemény. A narratív, azaz eseményeket elmondó, valamint a példázatos, azaz tanító szövegrészek egybeszerkesztésében átalakításokat végeztek a szerzők (fogalmazók). Ezek az átalakítások JOACHIM JEREMIAS szerint: 1. az arám szöveg görögre fordítása; 2. a szemléletességet szolgáló összetevők módosulása; 3. díszítőelemek betoldása; 4. az Ószövetség és a folklór (népi elbeszélések) hatása; 5. a hallgatóság megváltozása; 6. a példázatok felhasználása az egyházi nevelés céljaira; 7. az egyház helyzetének alakulása; 8. allegorizálás; 9. példázatgyűjtemények létrejötte, példázatfűzők; 10. elbeszélő keret beépülése a példázatokba. (idézi MÁRTONFFY MARCELL, *Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia*. Bp., 2001: 93).

Mindezt tekintetbe véve, a továbbiakban nem vizsgáljuk azokat a hipotéziseket, amelyek a példázatok és az általunk tárgyalt logionok történeti, szövegalkotási viszonyára nézve a maguk elméleteire alapoznak. (Jelentősen megnőtt az európai és itthoni érdeklődés az utóbbi két évtizedben az evangéliumok szövegvizsgálatai iránt, különösen

a példázatok elemzésében. Ezt szolgálta JEREMIAS kötetének újabb, magyar nyelvű kiadása (Die Gleichnisse Jesu. Göttingen, 1962.⁶ – Jézus példázatai. Kiadja a Református Zsinati Osztály, Bp., 1990.); a Szegedi Biblikus Konferencia (1997.) anyaga (BENYIK GYÖRGY szerk., Példabeszédek. Szegedi Biblikus Konferencia. Többek között W. BEILNER, J. GNILKA, CH. KÄHLER, E. RAU, W. SCHMITHALS tanulmányaival. Szeged, 1998.); továbbá KOZMA ZSOLT kötete (Jézus Krisztus parabolái. Kolozsvár, 2002.); MÁRTONFFY MARCELL inént hivatkozott modern monográfiája. Ezek a legutóbbi munkák bizonyos bibliai szövegfajtákban magyar nyelven tették hozzáférhetővé a szövegtan és a szövegelmélet meg-megújuló, a megközelítéseket egymással ütköztető megállapításait. (L. továbbá az alábbi gondolatmenethez: KLAUS BERGER, Hermeneutik des Neuen Testaments. Gütersloh, 1988.; JOHN DOMINIC CROSSAN, In Partables. The Challenge of the Historical Jesus. New York–Hagerstown–San Francisco–London, 1973.; CHARLES HAROLD DODD, The Parables of the Kingdom. Glasgow, 1893.⁴; ADOLF JÜLICHER, Die Gleichnisreden Jesu 1–2. Freiburg–Leipzig–Tübingen, 1899.; HANS-JOSEF KLAUCK, Allegorie und Allegorese in synoptischen Gleichnistexten. NtA NF 13. Münster, 1978.; PETŐFI S. JÁNOS, A szöveg mint komplex jel. Bp., 2004.; RUZSA IMRE, Bevezetés a modern logikába. Bp., 2001.; GEORG STRECKER, Literaturgeschichte des Neuen Testaments. (UTB 1682.) Göttingen, 1992.; DAN OTTO VIA JR., Die Gleichnisse Jesu. München, 1970.; CLAUS WESTERMANN, The Parables of Jesus in the Light of the Old Testament. Edinburgh, 1990.)

Az alábbiakban úgy elemezzük az egyes változatokat, ahogyan azok az idézett nyelvek szövegbeli megfogalmazásaiban hozzáférhetőek a naiv olvasó számára (is). Az egyes logionok tárgyalásában a betű szerinti (önmagában vett és szövegbeli) értelemről indulunk ki, majd a rájuk vonatkozó teológiai megállapításokra koncentrálnunk, s ezek után summázzuk a tanulságokat. Alapvetésként AQUINÓI SZT. TAMÁS véleményére hivatkozunk; eszerint a metaforikus jelentést is a szó szerinti értelemre kell alapozni: „Amíg minden tudományban a szavak a jelentés hordozói, a szent tudománynak az a sajátossága, hogy benne a szavak által jelölt dolgok is jelentenek valamit. A Szentírás első értelme tehát az a jelentés, amellyel a szavak a dolgokat jelölik. Ez a történeti vagy szó szerinti értelem. Azt a jelentést pedig, amellyel a szavak által jelölt dolgok ismét más dolgokat jelölnek, szellemi értelemnek nevezzük, amely a szó szerinti értelmén alapul és feltételezi azt.” (Summa Theologiae. Prima pars. A teológia foglalatja. Első rész. Bp., 1994. 58–9. – I. 10. ad 1.; idézi BEILNER in: BENYIK GYÖRGY szerk. i. m. 18.)

A) A kiazmus első előfordulása:

- a) Mt. 19,30: *Sokan lesznek elsőkből utolsók és utolsókból elsők.*
 Vulgata: *multi autem erunt primi novissimi et novissimi primi*
 NESTLE-ALAND: *Πολλοὶ δε εσονται πρωτοὶ εσχατοὶ καὶ εσχατοὶ πρωτοὶ*

Amint FÓNAGY IVÁN írta (VillrLex. *chiasmus* a.), a kiazmus agresszív verbális cselekedet: az első – gyakran ellentétet hordozó – páros a megfordításban az elemeket keresztezve ismétlődik. A kétféle irány ugyanannyira lehetséges: a változandóság áll az idézett passzus középpontjában. Viszonylag könnyen érthető a megfordítás, mert a kétféle változás nem ugyanazokra érvényes, vagy legalábbis nem ugyanabban az időintervallumban igaz. A korábban (NAGY L. JÁNOS, A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében. Bp., 2003. 78) ismertetett hipotézisünk szerint a kereszteződés sorrendi helyzetében gyakran a másodikként álló frázis a fontosabb: ebben az értelemben 'az utolsókból elsők lesznek' az a kijelentés, amiért egyáltalán mondja a szövegmondatot a megfogalmazója. (L. még NAGY L. JÁNOS, A chiasmus: szemiotikai vázlat. Szemiotikai Szö-

vegtan 15. 2003: 81–93. – Chiasme: a semiotic outline: Sprachtheorie und germanische Linguistik 14. 2004: 153–170; Uő., A chiazmus gondolata és a szöveg chiazmusa. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., Az alakzatok világa 12. Bp., 2005.)

Máté evangéliumában közvetlenül ez előtt a logion előtt Péter kérdésére („Mi elhagytunk mindent, és követtünk téged, mi lesz hát a jutalmunk?”: Mt 19,27) válaszol Jézus: „És mindenki, aki elhagyta házáat vagy testvéreit, apját vagy anyját, gyermekeit vagy földjeit az én nevemért, a százszorosát kapja, és megörökli az örök életet” (Mt 19,29). Azaz Péter és minden társa elhagyta mindenét, s ezért „a százszorosát kapja, és megörökli az örök életet”. Ha tehát Péter és társai szociálisan „elsők”, az akkori közösségben csak azt jelenti: ’nem utolsók’, azaz a mindennapi élethez és a megélhetéshez mindenképpen szükséges javakkal rendelkeznek. (Ezek a javak: bárka, talán többük közös tulajdonában; hálók; a halak feldolgozásához abban a korban nélkülözhetetlen eszközök; családi és társas kapcsolataik is az elhagyott, bár nem tárgyi javak közé sorolhatók.)

A halászokra így ’a szociálisan elsők = nem utolsók’ és ’a mindenüket elhagyó utolsók’ = ’nem elsők’, valamint ’a mindenüket elhagyó utolsók’ = ’nem elsők’ és ’a mennyben elsők’ kereszteződése vonatkozik. Ezek alapján az „elsők” a kiazmus kezdetén (az adott értelemben véve) ’a faluközösségben elfogadott nem utolsók’ értelmű. A kiazmus második részében, a befejező pozícióban az „elsők” pedig ’a mennyekben elsők’ jelentésű (Jézus ígérete szerint: „megörökli az örök életet”). Az alakzat két szélső eleme referenciájában más és más. Ezzel szemben a középső helyzetben ismétlődő elem, az „utolsók” önmagában véve ugyanazt jelenti; az alakzatban azonban más és más arcát mutatja, attól függően, hogy a fentebb elemzettek közül mely „elsők”-kel áll szemben. Szemantikailag a példázat jelen ideje (és benne az „utolsók” állapota) előbb a múlttal áll szemben: mielőtt Péterék elhagyták mindenüket. Ugyanez a jelen idő (és az „utolsók” helyzet) az alakzat másik oldalán a jövőben létrejövő állapottal ellentétes, a jövőben ígért „elsők”-kel. Ezért összekapcsolódik az időviszony (előbb elhagyták mindenüket, s később, a túlvilágon ülnek majd tizenkét trónon) a közösségi tér viszonyaival, a ’szociális térbeli’ „utolsó” és „első” tartalommal. (A kognitív megközelítés számára nem új a szociális állapot és a téri megnevezések szemantikai és pragmatikai kapcsolata, l. a köznyelvnek a pejoratív minősítését: *Te utolsó!*) Ilyen módon a hipotézisünk igazolódik: Péter (és minden társa) számára Jézustól az az igazi válasz, hogy „elsők lesznek”. Általánosabban pedig: az idők folyamán megváltozhat a közösségben érvényes helyzet és az értékrend, tehát nincsenek ’örök elsők’ és ’örök utolsók’.

B) Néhány verssel később megfordul az elemek sorrendje.

- b) Mt. 20,16: *Így lesznek az utolsók elsők, az elsők meg utolsók.*
 Vulgata: *sic erunt novissimi primi et primi novissimi*
 NESTLE-ALAND: *Οὕτω εἰσονται οἱ ἐσχατοὶ πρῶτοι καὶ οἱ πρῶτοι ἐσχατοὶ*

Más és más az „utolsók” és „elsők” tartalmi töltése a b) változat első párosában, illetve a másodikban. Ez előtt a passzus előtt a szőlőmunkások béréről szóló példabeszéd található. (Sajátos, hogy néhány katolikus kiadásban az a) változat (Mt. 19,30) a szőlőmunkások béréről szóló példabeszéd anyagához kapcsolva, annak alcíme után szerepel, a tulajdonképpeni példabeszéd előtt állva; l. a BÉKÉS-DALLOS-féle fordítás kiadásait. Ugyanakkor az igeliturgia rendjében felolvasandó volt és lehet a Mt. 19,23–30 napjainkban is. Ugyanezt a kapcsolatot támogatja a c) változatnak a Mk. 10,26–31 elemzett összefüggéseiben a 31. vers logionja mint a Máté-idézet megfelelője.) A történet szerint expressis verbis kétszer is jelen van az „utolsók” és az „elsők” kifejezés, sorrendjük azonban kereszteződik. A kora reggel megfogadottak az elsők, a délután csupán egyetlen

óra ra dolgozni küldött napszámosok az utolsók. A gazda rendelkezésében van a megfordítás: „fizess ki a bért, az utolsókon kezdve az elsőig”. Ez tehát időrendben érvényes a 16. vers szövegmondatában: az „utolsók” = ’utoljára jöttek’, „első” = ’először a bért kapók’; „első” = ’először munkába állók’ és „utolsók” = ’utoljára bért kapók’. Kifejtve: akik utolsókként kezdtek munkába, elsőkként kapják meg a bérüket; akik pedig elsőkként álltak munkába, utolsókként kapják meg a bérüket. Így a munkába lépés lehetséges időlistáján és a bér kifizetésének lehetséges időlistáján is vannak első és utolsók, az időrendet a gazda utasítása cseréli fel.

Ha a második rész tartalmazza a kiazmus fontosabb információját, akkor „az első ... utolsók” (ti. lesznek) arra vonatkozik, hogy akik elsőkként álltak munkába, időrendben utolsókként kapják a bért. (Erre utal a teológus szakértő, JOACHIM GNILKA: „A jelenetben az első és az utolsók szembeállítás válik fontossá, az elbeszélői instrukció erre az összeütközésre élezi ki a dramaturgiát. Megfigyelhető továbbá, hogy csak az a reláció fontos, mely az elsőket fogja összekapcsolni az utolsókkal. Az utolsók kapcsolata az elsőkhöz érdektelen.” – BENYIK GYÖRGY szerk. i. m. 26.) Így és csakis így van lehetőségük arra, hogy viszonyítsák a bérüket a kevesebbet dolgozókéhoz: mert előttük fizetett a vincellér azoknak. A történetben a felháborodásnak azonban nem ez az igazi oka: a zúgolódók a bér mennyiségét tartották kevésnek a kevesebbet dolgozókkal összehasonlítva, nem pedig azt, hogy mikor jutottak hozzá. A többszörös mennyiségű munkáért többszörös bért várók csalódása tehát nem az, hogy kevesebbet kapnak a megalkudottnál, és nem is az, hogy ők utolsókként kapják meg a pénzüket; s nem is kapnak kevesebbet társaiknál. Azt tartják igazságtalannak, hogy több munkáért ugyanannyi bért kaptak.

Eszerint a kiazmus a nyelvi-szemantikai szinten nem többre érvényes, mint a bérek fizetésének sorrendjére, s ez nem változik a kontextus értelmezésében sem. Akkor hát a logion azt hangsúlyozza, hogy az adott példabeszédben ugyanaz a bér, azaz a mennyei örömben részesülés vár mindazokra, akik üdvözülnek. Tehát ha „utolsókként” térnek is meg, a mennybe juthatnak.

A teológus szakírók véleményében a szimbolikus értelmezés tágítja a szemantikai lehetőségeket. GNILKA így vélekedik: „A példázatot a Máté-evangélium szerzője, illetve a hagyomány csupán két szempontból dolgozta át: egyrészt a kontextus által, másrészt a 20,16-ban olvasható mondás hozzácsatolásával: *Így lesznek az utolsók első, az első meg utolsók* (a 19,30-ban fordított sorrendben). Ez az apró beavatkozás jelentősen módosítja a példabeszéd értelmét. A megfizetés allegóriává válik – az utolsó ítélet allegóriájává. Az utoljára érkezőkkel kezdődő javadalmazás, annak előtte a gazda-Úr jóságának kifejeződése, most elveszíti e jelentését az értékek átértékelésének gondolata javára. Árnyalatnyi fenyegetést is rejt a felszólítás: *Fogd, ami a tied és menj!* Egyidejűleg az átdolgozás során a szőlősgazda Isten, a szőlő Izrael, illetve az egyház metaforája lesz.” (BENYIK szerk. i. m. 22–3.)

A szimbolikus értelmezésben figyelmeztetés is rejlik: „Ez a parabola konkrét viszonyokat képez le, a közlés címzettjei a tanítványok és Máté kora gyülekezetének azon tagjai, akik hosszabb időszakaszt átívelő, hűséges kitartásukra hivatkoznak (Mt. 19,27–29); a közlés lényege szerint felszólítás a keresztényekhez, hogy a ’későn meghívottakat’ is a gyülekezet teljes jogú tagjaiként ismerjék el...” (SMITHALSra hivatkozva írja BENYIK szerk. i. m. 162.)

A történeti szövegmegközelítésben a teológusok a példázatok dialogicitását is vizsgálták: „Csak a szituáción kívül álló későbbi olvasó és interpretátor számára társul második összetevőként a példabeszéd jelentése, vagyis az absztraktum a példázat-elbeszéléshez. A szituáció rekonstruálásához az ’egybefonódási’ modellt kell szem előtt tartanunk” – vallja LINNEMANN. Eszerint egy sikeresnek mondható példabeszéd magába fogadja

a hallgató többnyire ellentétes irányú felfogását is, aki ily módon, közvetetten maga is szóhoz jut a példázatban. A példázat tehát egymás mellé állítja az elbeszélőnek a kérdéses szituációról alkotott véleményét a hallgató véleményével, s miközben az elbeszélő némi teret átenged a más ítélet beemelésével, ítélete végül mégis diadalmaskodik. LINNEMANN elemzésében Jézus és ellenlábasai véleményének egymásmellettsége kiváltóképpen az „...ugyanúgy bántál velük, mint velünk...” felháborodott kijelentése és a „Rossz szemmel nézed, hogy jó vagyok?” válasza kettősében nyilatkozik meg. (ETA LINNEMANN, *Gleichnisse Jesu*. Göttingen, 1964.³) Ezen túlmenően LINNEMANN felismeri a történet jelentőségét a krisztológia vonatkozásában. Az elbeszélés arra a felismerésre vezet, hogy Jézus bűnösök iránti szeretetében Isten jósága nyilvánult meg, mely a hallgatókat hasonló megértésre és magatartásra akarja hangolni.” (Előbb: GNILKA, *Jesu von Nazaret – Botschaft und Geschichte*. Freiburg, 1995.⁴ – a konferenciakötetben: BENYIK szerk. i. m. 23–4.)

A példázatok az evangéliumok szövegében beszerkesztettségükben is vizsgálandók. ZYMNER megjegyzése: „természetesen az evangéliumok minden parabolája esetében parabolák szisztematikusan rendezett és ezért metaforizáló hálójáról van szó” (RÜDIGER ZYMNER, *Uneigentlichkeit: Studien zu Semantik und Geschichte der Parabel*. Paderborn, 1991.; i. BENYIK szerk. i. m. 11). S a parabolák narratívákba ágyazódnak, ezért érdemes egy pillantást vetnünk a Mt. 19–20. fejezetre is. Ha ugyanis rendre végigtekintjük a benne szereplő témákat, a következő sorozatot találjuk.

Jézus előbb a férfi és a nő kapcsolatára vonatkozó tanítást világítja meg, s a szöveg azzal fejeződik be: „Aki el tudja fogadni, fogadja el!” Ezt a kisgyermek megáldása követi, azzal zárva: „ilyeneké a mennyek országa”. Ez után áll az örök életre vonatkozó kérdés és válasz, majd a parancsolatok megtartásán kívül a vagyon önzetlen szétosztásának követelménye, s az a passzus, hogy nehéz a gazdag embernek az Isten országába jutni. A sort Jézusnak az a mondata zárja: Istennél lehetséges az üdvözülés. Ekkor következik Péternek fentebb idézett kérdése, s az a), majd a példabeszéd és a b). Mindezek után Jézus megjósolja halálát és feltámadását. Zebedeus fiainak anyja kéri, hogy fiai lehessenek a mennyben Jézus mellett, erre azonban Jézus nem tesz ígéretet, hanem arról szól, hogy aki nagyra akar lenni, az szolgáljon sokakért. A fejezet azzal zárul, hogy Jézus meggyógyítja a vakokat, s ezek követik őt.

Ha végiggondoljuk, arról van tehát szó, hogy a mennyek országába jutáshoz az első követelmény a parancsolatok megtartása; a második a gyermeki lelkület; a harmadik az önzetlen szeretet új parancsának követése; a negyedik az, hogy Isten segítse az üdvözülőt; s az ötödik, hogy az utolsónak (bármilyen tekintetben legyenek is utolsók) nem kell félniük: elsőek lehetnek, azaz üdvözülhetnek. A 20. fejezetben a szőlőmunkások bérét tárgyaló példabeszéd az üdvözülés sorrendi kérdéséről szól, majd Jézus halála és feltámadása példaként hangzik Zebedeus fiainak anyja számára, a szolgálás az üdvözülni szándékozók számára. A két fejezet együttese tehát az üdvözülésről szól: a 19. a mennyekbe jutás követelményeiről, a 20. pedig arról, hogy az örök boldogság közömbös az időrendre nézve, a túlvilági boldogság ára mindenkor az evilági szenvedés. A vakok látásának visszaadásában is van szimbolikus értelem: miután visszanyerik látásukat, követik Jézust.

A fentiek fényében az a) és a b) kétféle sorrendje kétféle értelmű: az első vigasztalja, biztatja az üdvözülni vágyókat; a második pedig ezt erősíti meg az örök boldogság lehetőségének mindenkre érvényes ígéretével.

C) Az alakzatunk harmadik előfordulása az elemek sorrendjében azonos, szövegkapcsolataiban hasonlít a fentebbi a)-hoz:

- c) Mk. 10,31: *Sokan lesznek elsőkből utolsók és utolsókból elsők.*
 Vulgata: *multi autem erunt primi novissimi et novissimi primi*
 NESTLE–ALAND: *Πολλοι δε εσονται πρωτοι εσχατοι και εσχατοι πρωτοι*

Az előzményeket az üdvözülés témája és Péter megszólalása jelenti: „Ezek szerfölt csodálkoztak és egymás közt kérdezték: »Hát akkor ki üdvözülhet?« Jézus rájuk nézett, és folytatta: »Embernek ez lehetetlen, de az Istennek nem. Mert az Istennek minden lehetséges.« Ekkor Péter megszólalt: »Nézd, mi mindent elhagytunk, és követtünk téged.« Jézus így válaszolt: »Bizony, mondom nektek, mindenki, aki értem és az evangéliumért elhagyja otthonát, testvéreit, anyját, apját, gyermekeit vagy földjét, százannyit kap, most ezen a világon otthont, testvért, anyát, gyermeket és földet – bár üldözések közepe –, az eljövendő világban pedig örök életet.«” (Mk 10,26–30.)

Az „első” (legalábbis nem utolsó) tehát legalábbis valamiféle földi javakkal és szociális kapcsolatokkal rendelkezik. Ezt hagyták el Péterék: ennek révén váltak „utolsókká” (l. 3. A). A jézusi ígért csak üldözések közepette kínál otthonért (másik) otthont stb., a kompenzálás főként az eljövendő világban érvényes. Jézus kiasztikus szövegmondata így első megközelítésben evilági megnyugtatót, átvitt értelemben – és talán még bizonyosabban – túlvilági boldogságot ígér. A befejező frázis fogja össze az üzenetet: ’ti, akik hallgattok engem, utolsókból elsők lesztek’.

ECKHARD RAU a szimbolikus interpretációban általánosít: „az első és utolsó státuszának eszkatologikus átfordulásáról tett kijelentés jóllehet mindenkre vonatkoztatható, akinek hatalma, befolyása és tekintélye van, illetve nincs, ám mégis kézenfekvő itt elsősorban a farizeusok-bűnösök ellentétpárjára gondolnunk... A mindenfajta hatalmat, befolyást és tekintélyt nélkülöző bűnösöket ellenben felmagasztalják, elsőkké lesznek, tehát az üdvösség vár rájuk.” (l. BENYIK szerk. i. m. 137).

D) A negyedik előfordulás a b) sorrendjét hozza az üdvözülés kontextusában:

- d) Lk. 13,30: *És íme, vannak utolsók, akik első lesznek, és vannak első, akik utolsók lesznek.*
 Vulgata: *et ecce sunt novissimi qui erunt primi et sunt primi qui erunt novissimi*
 NESTLE–ALAND: *Ουτω εσονται οι εσχατοι πρωτοι και οι πρωτοι εσχατοι*

A szövegösszefüggés: „Valaki megkérdezte tőle: »Uram, ugye kevesen üdvözülnek?« Ezt válaszolta neki: »Igyekeztek a szűk kapun bejutni, mert mondom nektek, sokan akarnak majd bemenni rajta, de nem fognak tudni. A ház ura feláll és bezárja az ajtót, ti meg kint maradtok és zörgetni kezdtek az ajtón: Uram, nyisd ki nekünk! Akkor azt fogja nektek mondani: Nem tudom, honnan valók vagytok. Ti bizonygattátok: A szemed láttára ettünk és ittunk, a mi utcánkon tanítottál. De ő megismétli: nem tudom, honnan valók vagytok. Távozzatok egy szálra, ti gonosztevők! Lesz sírás és fogcsikorgatás, amikor Ábrahámot, Izákot, Jákobot és a prófétákat mind az Isten országában látjátok, magatokat meg kirekesztve. Jönnek majd keletről és nyugatról, északról és délről, és helyet foglalnak az Isten országában.«” (Lk. 13,23–29.)

Ez után az előzmény után áll a kiazmus d) változata, amelyben az első és a második elem az „utolsó” és az „első”. Az „utolsó” az Isten országától távoliakat (a nem zsidókat), az „első” a Jézushoz közelieket (a zsidókat, a választott néphez tartozókat) jelentik. Az emberek lehetnek „utolsó”, mert Jézustól messze élnek, nem ismerik a tanítását; de „első” lesznek, mert „helyet foglalnak az Isten országában”, s így közel lesznek Jézushoz. A másik embercsoport abban az értelemben „első”, hogy – amint erre hivatko-

nak is, – „szemed előtt ettünk és ittunk, a mi utcáinkon tanítottál”. A „ház ura” azonban „bezárja az ajtót”, s ennek következtében a példázatot hallgatókra vonatkozik az, hogy: „látjátok magatokat ... kirekesztve”. Így az „utolsók” a kiazmus elején messze élnek Jézustól, a befejező „utolsók” pedig egyszer s mindenkorra messzire kerül(het)nek majd tőle. Ezzel szemben az „első” azok, akik az alakzat első felében a jövőben „helyet foglalnak az Isten országában”; a második részben viszont a jelenben Jézus mellett élnek, hallgatják a tanítását, de (lehet, hogy) nem kerülnek be Isten országába: „látjátok magatokat kirekesztve”. Ezért a logion első fele azoknak a túlvilági boldogságát ígéri, akik nem élnek Jézus mellett, később ismerked(het)nek meg a tanításával; a második rész pedig a Jézus földjén élőkre vonatkozik, akik kimarad(hat)nak a mennyországból. Az előbbieknél a mennybe jut(hat)nak; az utóbbiak azonban nem (feltétlenül), legalábbis az üdvözüléshez önmagában nem elég Jézus földijének lenni.

A tanulságok betű szerint is, átvitt értelemben is levonhatók: aki nem teljesíti Jézus parancsolatait, az nem jut be az Isten országába. Ezért üdvözülhet bárki, aki – földrajzilag vagy eszmeileg – messziről érkezik: „utolsók”, de „első” lesznek”. És megfordítva: bármennyit tud is Jézusról az „első”, ha nem követi a parancsolatokat, „utolsó lesz”, távolra kerül Isten országától. Mindkét esetben uralkodik az időbeli rákövetkezés, ez ki is fejeződik a *vannak – lesznek* párhuzamában és ellentétében.

A „vannak..., akik... lesznek, és vannak..., akik... lesznek” szerkezet párhuzam, ebben a keretben jelenik meg a megfordítás. A ’második rész fontosabb’ elv értelmében a jézusi logion elsősorban figyelmeztetés: azoknak szól, akik hallgat(hat)ják a Mestert, hogy bár a jelenben „első”, de nehogy „utolsók” legyenek. (Értelemszerű, hogy a betű szerinti értelemben pragmatikailag a példázat hallgatóinak szól a logion, hiszen akik nincsenek mellette, nem hallgatják a szavait. Némi figyelmeztetést, fenyegetést kifejezhet az is, hogy a kiazmusban előbb arról van szó, hogy azok üdvözülhetnek, akik nem tartoznak a választott néphez; a választott néphez tartozók meg kirekesztve láthatják majd magukat.) Ez a megengedő típusú értelem a két kezdő főmondatban érvényesül, átfogalmazva: **Vannak utolsók, ha kik utolsók (voltak) is, első lesznek, és vannak első, ha kik első (voltak) is, utolsók lesznek.* A tagmondatok sorrendjének megfordításával: **Ha kik utolsók, első lesznek, és ha kik első, utolsók lesznek.* Retorikai szempontból a hatás fontos eleme még az aposztrophé: „És íme...”

Logikai szempontból a „vannak ..., akik” az egzisztenciális kvantorral rendelkezik: fontos, hogy a hallgatók ne érezzék magukat bebiztosítva (’úgyis üdvözülünk’), sem pedig reményvesztettnek (’úgysem üdvözülünk’). Azaz: az univerzális kvantor tagadása (*nem mindenki) eredményez(het)i a ’vannak..., akik’ jelentést.

E) Alakzatunknak az e) változata csupán az egyik oldalt fejti ki:

- e) Mk 9,35: *Ha valaki első akar lenni, legyen a legutolsó és mindenki szolgája.*
 Vulgata: *si quis vult primus esse erit omnium novissimus et omnium minister*
 NESTLE–ALAND: *Εἰ τι θελεῖ πρωτο εἶναι ἐστὶ παντῶν ἐσχατο καὶ παντῶν διακονοῦ*

Fentebb kiegészítettük a Mk. 9,35 lexikai anyagát, s a kiegészítések révén két kiazmust kaptunk. Arra is utaltunk, hogy a kifejtett hozzátoldás (*és mindenki szolgája*) szociális, közösségi teret jelöl meg ebben a logionban. Hogy az előbbieknél pontosítsuk az itteni „első” és a „legutolsó” fogalmi tartalmát, forduljunk a szövegkörnyezet-höz. A logion és az előzmények: „Kafarnaumba értek. Amikor már otthon voltak, megkérdezte tőlük: »Miről beszélgettetek az úton?» Hallgattak, mert egymás közt arról tanakodtak az úton, hogy ki nagyobb közülük. Leült, odahívta a tizenkettőt, s így szólt:

»Ha valaki első akar lenni, legyen a legutolsó, mindenkinek szolgálja.« (Mk. 9,33–35.). Így az „első” azt jelenti, hogy ’a többi tanítvány közül a vezető, nagyobb, elsőbb’; az „utolsó” bizonyára ’nem első’, a „legutolsó” pedig arra utalhat, ’aki nem törekszik előtérbe, sőt készséggel szolgálja minden társát’. A ki nem fejtett információkkal kiegészítve az alábbi sorozatot kaptuk: *nem első – első – *nem első – legutolsó; és *nem első – legutolsó – legutolsó – *első.

Nem nélkülözi a tanulságokat az sem, hogy Márk evangéliumában a folytatás kétszer is kiazmussal érvel. Az első a gyermek példája, benne komplex módon szerkesztett alakzattal: „Aki befogad egy ilyen gyereket az én nevemben, engem fogad be. Aki pedig engem befogad, nem engem fogad be, hanem azt, aki küldött engem.” (Mk 9,37.) Az első szövegmondat az igekötő és az ige megfordításán kívül az ige + argumentum(ok): argumentum + ige kereszteződését tartalmazza, a második kettős párhuzamba épít kiazmust. Párhuzamos ugyanis az állítás és a tagadás (*engem fogad be – nem engem fogad be*), s az akkuzatívuszok és igék kiasztikusak a másik részben (*azt ’fogadja be’ – aki küldött engem*). A kizáró ellentét a nem – hanem tengelyen párosul az *engem* + ige – ige + *engem* megfordítással: *engem /nem engem fogad be* – hanem azt, aki küldött engem. A folytatásban a Mk. 9,38–40; újabb kiazmusa a Lk. 9,50; parafrázisa: „Ekkor János szólalt meg: »Mester, láttunk valakit, aki ördögöt űzött a nevedben. Megtiltottuk neki, mert nem tartozik köznénk.« Jézus így válaszolt: »Ne tiltsátok meg neki! Aki a nevemben csodát tesz, nem fog egykönnyen szidalmazni. Aki nincs ellenünk, az velünk van.«” A fő különbség az „Aki a nevemben ... szidalmazni” betoldása, a kisebb jelentőségű variáns az *ellenetek – ellenünk* és a *veletek – velünk* személybeli különbsége. A többes szám első személyű alak Jézust és tanítványait egy közösségbe foglalja.

4. A fenti variánsokban számos egyezést és számos különbséget elemeztünk. Az „első” és „utolsó” fogalmi tartalma általában a szövegkörnyezetben volt feltárható; kiegészítve a ’nem első’ és a ’legutolsó’ jelentéssel. Az alakzat értelmezése az adott szöveg helyen igazolta ’a második frázis a fontosabb’ elvet. A megfogalmazások különböző retorizáltságúak.

A) A változatok rendjében foglaljuk táblázatba a (kontextuális) fogalmi tartalmat. (Az e) változat két variánsát különválasztottuk.) A kiazmus mindenkor második felében gyakran a jelen és a jövő (a földön és a mennyben) áll szemben, s a logionban a jövőre nézve hangzik el ígéret Jézustól. Az e) változatban a jövő₁ van előbb, s ezt követően érkezik el a jövő₂.

a) szociálisan, rangban:

<i>első</i>	<i>utolsó</i>	<i>utolsó</i>	<i>első</i>
’nem utolsó’	’nem első’	’nem első’	’első’
múlt (a földön)	most (a földön)	most (a földön)	jövő (a mennyben)

b) időrendben:

<i>utolsó</i>	<i>első</i>	<i>első</i>	<i>utolsó</i>
’a munkában’	’a fizetéskor’	’a munkában’	’a fizetéskor’
a múlt (reggel)	most (este)	a múlt (reggel)	most (este)

c) szociálisan, rangban:

<i>első</i>	<i>utolsó</i>	<i>utolsó</i>	<i>első</i>
’nem utolsó’	’nem első’	’nem első’	’első’
múlt (a földön)	most (a földön)	most (a földön)	jövő (a mennyben)

d) a földön és a mennyben:

<i>utolsók</i>	<i>elsők</i>	<i>elsők</i>	<i>utolsók</i>
'Jézustól távoliak'	'mennybe jutók'	'Jézust hallgatók'	'kirekesztettek'
jelen (a földön)	jövő (mennyben)	jelen (a földön)	jövő (a mennyben)
térben, tanításban	üdvözülésben	térben, tanításban	üdvözülésben
távoliak	közeliek	közeliek	távoliak

e) szociálisan, rangban:

e ₁) *nem első	első	*nem első	legutolsó
'nem első'	'első, vezető'	'nem első'	'mindenki szolgálja'
jelen (csoportban)	jövő ₂ (csoportban)	jelen (csoportban)	jövő ₁ (csoportban)
e ₂) *nem első	legutolsó	*legutolsó	*első
'nem első'	'mindenki szolgálja'	'mindenki szolgálja'	'első, vezető'
jelen (csoportban)	jövő ₁ (csoportban)	jövő ₁ (csoportban)	jövő ₂ (csoportban)

A biblikus szövegben Jézus szavainak hatása szövegvilágot teremt, NORTHROP FRYE fogalmazásában: „A Biblia nekem a szavak olyan együttese, amelynek révén a világot kozmosznak látom, vagyis rendnek, és az emberre úgy tekintek, mint akinek a természet megváltható, mint aki mégis jogosult a túlélésre” (idézi KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, A megértés alakzatai. Debrecen, 1998. 90).

B) Milyen ez a rend az itt elemzett logionok környezetének nyelvi anyagában? A teológusok a példázatok és a Jézus-mondások együtteseiben új típusú gondolkodás, új-fajta világ megjelenését írják le: „A példázatmondó mindenkor beszédpartnereit a bennük lakó jobb lehetőség távlatában szólítja meg. A példázat ekként elsődlegesen a jóvá mondás beszédpragmatikai alapállását közvetíti hallgatóinak/olvasóinak. Egy olyan világot hoz szóba – tesz beszédessé –, amelyben az ember képes kibontakoztatni teremtményi mivoltát, s ha a rossz hatalmában áll, e rosszal szembeszegezheti más/jobb létezésének vágyát és rejtett tartalékait.” (WOLFGANG HARNISH, Die Gleichniserzählungen Jesu. UTB. 1343. Göttingen, 1995.³ nyomán írja MÁRTONFFY MARCELL i. m. 239.) S így folytatja: „Egyedül arról győződhetnek meg, hogy az Isten kifürkészhetetlen igazságához méltó igazságos viszonyok nyelvi közege az erőszak ellenében ható, a jót mondó és létrehozó, azaz feltételt nem ismerően áldó beszéd, szemben az átoknak (a kiátkozásnak, a kirekesztésnek) tett bármiféle engedménnyel ... a jót szólítja meg az emberben.” (MÁRTONFFY i. m. 240.) Az elemzett szöveghelyek így tanító célú, didaktikus gondolatokat tartalmaznak.

Ahhoz pedig, hogy megváltoztassa hallgatóinak gondolkodásmódját, „a parabolák többsége váratlanul bekövetkező és/vagy nem várt átalakulást beszél el” (BERNARD BRANDON SCOTT, Hear Then the Parable. Minneapolis, 1990². 30). JOACHIM JEREMIAS szerint az Isten országa „polemikusan kifejlő valóság, a parabolák pedig nagyobbreszt »harci fegyverek«” (i. m. 15). A hirtelen változásban az ellentétekre komponált kiazmus szerepe fontos: „a hatás ott lehet a legerőteljesebb, ahol a megszokottal épp szomszédos (mely alkalmasint a megszokott ellentéte) jut szóhoz, egyszersmind éppen az, ami hiányzott, és amire sürgető szükség van (hiszen a váratlanra is várakozhatunk). Szemantikailag az ellentétes is ugyanazon »jelentéstartomány« része, a »szomszédos«, ezért a »hozzá tartozó ellentétet«, a »hozzá tartozó másikat« is magába foglalja. Hatást nem minden idegenség képes kiváltani, csak az, amellyel e közelség formájában találkozunk.” (KLAUS BERGER i. m. 130.)

Ahhoz, hogy a fentebb idézett FRYE-gondolat értelmében az új „rend” megvalósuljon, a parabolák és logionok ellentétbe állítanak két világot: „A példázat a hétköznapi világ logikáját egyszerre megvilágítva és felforgatva tárja fel, mégpedig oly módon, hogy e logika áttetsző legyen, azaz magyarázat nélkül is érvényre jusson. A példázat mint a hétköznapiság logikájának paradigmája a hallgatót is bevonja működésébe, s midőn ez utóbbi e logikát a sajátjaként ismeri föl, döntésre kényszerül: vagy aláveti magát, vagy ellenáll.” (ROBERT W. FUNK, *Language, Hermeneutic, and Word of God: the Problem of Language in the New Testament and Contemporary Theology*. New York–Evanston–London, é. n. [1966.] 193.) A hermeneutika a fikciók paradigmáinak egymásnak ütköztetését írja le: „A hallgatót/olvasót azok a szöveghelyek hívják meg és vonják be az elbeszélés világába, ahol az elbeszélő fikció különmemű paradigmái egymásnak ütköznek, s ahol két beállítódási minta szándékolt kapcsolathánya szakadékot von a sematizált látványok közé. Nem kompozíciós hézagról van szó, hanem olyan vákuumról, amelyet az elbeszélés nem kompenzál, és amely a narratív összefüggés hermeneutikailag rendkívül termékeny megnyílását jelzi.” (FUNK i. m. 156.) A logionok és példázatok így egymásnak ütköztetik a különmemű paradigmákat, hogy döntésre késztessek a hallgatókat és olvasókat. Szándékuk az, hogy „jóvá mondják” a világot.

C) A fentebb jelzett „jóvá mondás” a metaforikusság segítségével történik a logionok környezetében is. Például „a New Criticism szerzői a metafora modern elméletében keresik azt a nyelvi instrumentumot, amely a legalkalmasabbnak látszik az új jelentés mint új valóság létrejöttének magyarázatára” – írja MÁRTONFFY MARCELL (i. m. 157). Másutt ezt jegyzi meg: „az irgalom kalkulálhatatlan” (i. m. 33). BEILNER hivatkozik AURELIÓra, aki RAMSEY disclosure-elméletére alapoz: „A metaforikus nyelv sajátossága: kijelentések váratlan alkalmazásával gyökeresen új meglátásokat képes közvetíteni”. (TULLIO AURELIO, *Disclosures in den Gleichnissen Jesu. Eine Anwendung der disclosure-Theorie von I. T. Ramsey, der modernen Metaphorik und der Theorie der Sprechakte auf die Gleichnisse Jesu*. Regensburger Studien zur Theologie 8. Frankfurt am Main, 1977. – BENYIK szerk. i. m. 10.) PAUL RICOEUR alapvetőnek tekinti a narráció és a metaforikusság összefüggését a bibliai nyelvben: „A parabola, számomra úgy tűnik, egy narratív forma és egy metaforikus folyamat összekapcsolása” (RICOEUR, *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action, and Interpretation*. Szerk. és ford. JOHN THOMPSON. Cambridge/Mass., 1981. – MÁRTONFFY MARCELL ford., *Bibliai hermeneutika. Hermeneutikai füzetek* 6. Bp., 1995.) A fenti változatokból látható, hogy a példázatok narratív formájához járuló logionok mint komplex evangéliumi szövegegységek jelentős mértékben metaforikusak.

5. Úgy véljük, a gondolatmenet legfőbb tanulsága az, hogy a szövegelemzés érveivel szervesen kapcsolódó retorikai és logikai megközelítés révén szimbolikus értelmezéshez juthatunk. Az elemzett kiasztikus szerkezetek logikai természetűek is, a szöveg műfaja szerint retorikai természetűek is, a jelentésük metaforikus természetű is. A modern szövegnyelvészet nem kerülheti el, hogy a szűkebb értelemben vett nyelvészet határain túl vállalkozzék a szövegtani vizsgálatra: így a szövegnyelvészetet a szövegelmélet alapján más diszciplínák érveivel társítja. KIBÉDI VARGA ÁRON egyik munkájának alcímével: „du linguistique au textuel”.

NAGY L. JÁNOS

From the first to the very last
On the semantics and pragmatics of logions

Phrases from the gospels known as Jesus' sayings have constituted part of the cultural heritage of mankind for almost one and a half thousand years now. This paper analyses such sayings, referring to them as logions, using a Greek term. Logions, in spoken or written form, are normally cited as self-contained maxims, without their original contexts. As a first step, I consider such independent versions of sayings. Then, the citations are analysed one by one, in the appropriate contexts. Four of the five versions of logions under discussion here are explicit instances of chiasme, a rhetorical-stylistic figure involving an inverse repetition of stems and/or suffixes. The main result of the discussion is that symbolic interpretations can be arrived at by a rhetorical and logical approach organically related to arguments drawn from textual analysis. The chiasmic constructions analysed here are both of a logical and, depending on the genre of the text, of a rhetorical character, and their meanings are metaphorical. In investigations of this kind, contemporary text linguistics increasingly relies on arguments and actual results coming from neighbouring disciplines.

JÁNOS NAGY L.